

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ НАСЕЛЕННЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПІЛЬНОСТІ: ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ

Статтю присвячено огляду основних позицій і підходів до розв'язання проблеми соціальної структури населення ямної культурно-історичної спільності (КІС). Окреслено перспективи дослідження цієї теми в майбутньому.

З моменту відкриття В.О. Городцовим пам'яток ямної КІС і до середини минулого сторіччя питання про соціальну структуру населення, що їх залишило, не поставало. Відбувався процес нагромадження та обробки матеріалу, ще не було розроблено методів отримання соціально значущої інформації з археологічних джерел, та й сам «ямний» матеріал виглядав настільки блідим і недиференційованим, що й мови не могло бути про соціальну реконструкцію структури сус-пільства, що його залишило. Було висловлено лише думку про відсутність майнової диференціації та суспільну організацію стадії материнського роду (Круглов, Подгаецкий 1935, с. 141, 145).

Припущення про наявність достатньо розвинутої суспільної організації у племен ямної КІС виникло в руслі індоевропейських студій, коли матеріали щодо зазначеної КІС опинились у полі зору дослідників цієї проблеми. Так, М. Гімбутас вважала, що племенам ямної КІС була притаманна розвинена суспільна організація, імовірно, патріархального типу (Gimbutas 1956, p. 79).

Ця гіпотеза дістала підтвердження під час дослідження унікальних матеріалів Михайлівського поселення у 1952—1955 рр. Потужність оборонних споруд, працёмісткість окремих житлових комплексів, знахідки кам'яних булав дали підстави говорити про майнову диференціацію, існування великих племінних об'єднань із потужними та розвиненими стаціонарними центрами на чолі з племінною верхівкою, складну соціальну організацію, що відповідала стадії патріархату (Лагодовська, Шапошникова, Макаревич 1962, с. 181—182).

Пожвавленню досліджень суспільного устрою ямної КІС у 1970-х рр. сприяв, зокрема, розвиток загальнотеоретичної бази соціальних реконструкцій в археології (Binford 1972, p. 208—243; Массон 1976). Була проголошена можливість реконструкції різних соціально-демографічних структур стародавніх суспільств — сім'ї, общини, племені — на матеріалах поселень та статевно-вікової і соціальної структури поховальних пам'яток (Массон 1976, с. 110—

111, 128—130, 162—164). В основу реконструкцій соціального устрою населення за матеріалами поховальних пам'яток було покладено принцип обсягу працевитрат, що полягає у створенні поховальної споруди, особливостях обряду, інвентарю та маркуванні соціального статусу похованого.

Крім того, поштовхом до розробки питань соціальної структури ямної КІС стало збільшення кількості розкопаних пам'яток за рахунок новобудовних експедицій. Зокрема, були відкриті поховання із рештками возів та іншими ознаками, що одразу ж отримали, з-поміж іншого, і соціальне трактування (Массон 1976, с. 175), а також цілі центри, у яких концентрувалися подібні поховання (насамперед йдеться про кургани біля станиці Ново-Титаровська Краснодарського краю (Козенкова 1973)).

Реконструкцію соціальної структури ямної спільноти дослідники здійснювали з різних позицій, переважно виходячи із загальноісторичних і стадіальних міркувань. Так, М.Я. Мерперт у своїх працях, розглядаючи питання про напівкочовий або навіть кочовий спосіб життя, реконструює для ямних племен суспільну організацію патріархального типу та наявність міцних, хоча й тимчасових, союзів — достатньо сильних для здійснення експансії у густозаселений землеробами Балкано-Дунайський регіон та до далеких обширів азійських степів. Дослідник припустив наявність у структурі племінних об'єднань «ямників» звичайної для таких суспільств тріади — народних зборів, ради старійшин, військових вождів (Мерперт 1978; 1982). На відміну від М.Я. Мерперта, В.В. Циміданов вважає, що для деяких ямних суспільств більш характерним був не військовий, а аристократичний шлях політогенезу (Циміданов 1990).

На сьогодні існування знаті та родоплемінної аристократії у племен ямної КІС визнають усі науковці. Авторитетним є погляд О.Ю. Кузьміної, згідно з яким давньоямне суспільство мало трирівневий поділ, характерний для індоіранської традиції (рядові общинники, жерці та воїни) (Смирнов, Кузьміна 1977, с. 55—56). Також дослідники виділяють прошарки ремісників із різним суспільним статусом (Моргунова 1992,

с. 8—9; Синюк 1992; Марина 1998, с. 54—55) та залежних людей (Васильев 1980, с. 55—56; Плешивенко 1996, с. 95).

Водночас дослідники наголошують, що соціальна та ідеологічна диференціація у носіїв ямної КІС стримувалась економічними факторами і могла не супроводжуватись майновим розшаруванням (Массон 1976, с. 168; Кузьміна 1977, с. 42; Бунятян 1999, с. 171, 180).

У наукових працях поширений підхід, згідно з яким окремі види інвентарю та особливості поховального обряду розглядаються як показники соціальної значущості похованого, належності його до певної соціальної групи з підвищеним статусом (вождів, жерців, воїнів тощо). Зокрема, соціальне навантаження, на думку дослідників, мають поховання з елементами портретування обличчя померлого — розфарбованими черепами (Шапошникова, Фоменко, Довженко 1986, с. 20, 35; Генінг 1990; Тесленко 1996) та «масками» (Марина 1998, с. 53—54; Плешивенко 1996, с. 95), янками від жердин у поховальній камері (Іванова 2001), рештками возів (або глиняними модельками транспортних засобів чи їх елементів) (Гудкова, Черняков 1981, с. 49; Генінг 1990; Іванова, Цимиданов 1993, с. 23—24; Агульников 2002, с. 93), поховання зі скіпетрами та булавами (Марина 1981), кам'яними сокирами (Ковалева 1989), металевими речами (Васильев 1980; Черных 1995, с. 41; Тесленко 1998, с. 35; Марина 1998) тощо.

В археологічному середовищі розгорнулася дискусія щодо значення поховань у кам'яних ящиках. Так, А.О. Щепинський вважав, що такі поховання належать до виділеної ним на матеріалах Криму кемі-обінської культури (Щепинський, Черепанова 1969, с. 323—325; Шапошникова, Фоменко, Балущин 1977; Ковпаненко, Бунятян, Гаврилук 1978). Інша позиція полягає у неможливості відриву поховань у кам'яних ящиках від пам'яток ямної КІС відповідних територій (Ковпаненко, Фоменко 1986, с. 22—24) та соціальному їх трактуванню (Іванова 2001а; Тоцев 2002).

Ще один підхід до розгляду проблеми соціальної структури давніх суспільств полягає у застосуванні формалізовано-статистичних методів (Формализованно-статистические... 1990), за допомогою яких намагались виділити соціальні групи ямного населення. Першою із таких праць можна вважати статтю Н.Д. Довженко та М.О. Ричкова (Довженко, Рычков 1988), в якій дослідники визначили лише один соціальний критерій — працевитрати на спорудження поховального комплексу (могили, кам'яного закладу та кургану), зведені до єдиної системи підрахунку. За цією ознакою ямні поховання, включені у вибірку, було розділено на 3 групи:

першу — за обсягом працевитрат до 500 м³; другу — від 500 м³ до 2000 м³; третю — понад 2000 м³, які було зіставлено з брахманами, кшатріями та вайш'ями. Про неправомірність такого прямого зіставлення та методу механічного підсумовування кількісних ознак, які не можуть слугувати чіткими показниками соціальних верств, писалося вже неодноразово (Ковалева 1989, с. 14; Моргунова 1992, с. 15; Пустовалов 2000, с. 159; Іванова 2001а, с. 54; Богданов 2004, с. 140—141). Відмова ж від використання у класифікації інвентарю виглядає немотивованою, адже інвентар, якого в ямних похованнях хоч і виявлено мало, тим більше може мати соціальне навантаження.

Іншу спробу інтерпретації соціальної структури ямної КІС для конкретної локальної групи (Нижньої Наддніпряни) уже з урахуванням кількості та якості інвентарю зробив В.В. Генінг (Генінг 1990). У результаті проведеного аналізу ним було виділено 5 соціальних груп, I і II з яких дослідник співвідніс із рядовими общинниками, III — з головами великих патріархальних родин, IV — зі старійшинами або вождями окремих общин, а V — з вождями племінних об'єднань, яких автор не вважає військовими. Проте малий обсяг тез конференції не дав змоги В.В. Генінгу розгорнути аргументацію та ширше показати принципи розподілу поховань за категоріями.

Найбільш повно питання соціальної організації для локальної (Північно-Західне Причорномор'я) групи ямних пам'яток розглядає у своїх працях С.В. Іванова (Іванова 2001а). Дослідниця реконструює соціальну структуру ямного населення регіону, залучаючи до аналізу різні категорії інвентарю та особливості поховального обряду. Аналізуючи поховання цього регіону, вона виділяє дві групи комплексів із інсигніями влади: поховання з возами або їх частинами та з цілими провушними сокирами. Авторка зазначає, що поховання з возами загалом характеризуються більшою кількістю працевитрат. У цих похованнях знайдено здебільшого срібні прикраси, наявні металеві ножі. Натомість комплекси з сокирами містять переважно прикраси з міді, а виявлені в них ножі-кинджали виготовлено з кременю. Відсутні поховання дітей із сокирами. Серед поховань із возами домінують комплекси I обрядової групи (кістяки, зібгані на спині), у той час як для поховань із сокирами більш притаманним є розташування померлого з нахилом ліворуч або на лівому боці. Зважаючи на це, С.В. Іванова робить висновок про існування в регіоні потестарної системи, можливо, на рівні співплемінності, із двома нерівноправними та різними за етнічною належністю категоріями правителів, представлени-

ми, відповідно, похованнями з візками та провушними сокирами.

Майже повна відсутність зброї у могилах правителів та знаті, а також наявність практики успадкування соціального статусу (дитячі поховання з соціально значущим інвентарем, у тому числі з візками) дає дослідниці підстави припускати аристократичний шлях політогенезу і невійськовий характер влади в такому суспільстві. Цей погляд, як уже було зазначено, поділяють і В.В. Генінг та В.В. Циміданов.

Цей висновок викликає певні заперечення з огляду на воєнізований характер суспільства у степових скотарів, де кожен чоловік був одночасно й воїном, про що пише власне і С.В. Іванова (Іванова 2001а, с. 241). Крім того, як зазначає С.Ж. Пустовалов, сокири, які С.В. Іванова виділяє як атрибути влади, є символами військової влади, адже сокири цього типу в катакомбній спільноті використовували саме як зброю (Пустовалов 2000, с. 159). Отже, можливо, поховання з провушними сокирами маркують носіїв військової влади, що вже засвідчує достатньо складний соціальний устрій ямного суспільства з розділенням владних функцій серед членів його верхівки, якщо, звичайно, не розводити ці дві категорії «знаті» в часі. Так, С.Ж. Пустовалов вважає більш вірогідним не повну одночасність виділених груп, а поступовий перехід владних функцій від одного соціального організму, виділеного С.В. Івановою, до іншого, а на заключному етапі — відсутність самостійної владної організації (Пустовалов 2000, с. 162). У будь-якому разі верхівка скотарського суспільства (чи її частина) мала виконувати певні військові функції, поєднуючи їх із іншими, як це притаманно інституту вождівства за даними етно-графії. З приводу відсутності у могилах «знаті» зброї можна зазначити, що й серед рядових ямних могил зброя теж трапляється вкрай рідко навіть на тлі малої кількості інвентарю загалом, і це зважаючи на вищенаведене твердження про воєнізований характер скотарського рядового населення. Можливо, це пояснюється тим, що у ямному соціумі зброя не входила до складу традиційного поховального інвентарю, як і до престижного речового супроводу, оскільки належала до побутової сфери всього дорослого чоловічого населення. Престижнішим вважався, зокрема, металевий інвентар. Утім потрібно зазначити й про побутування думки щодо неординарності суспільного стану похованих зі стрілами для пізньонеолітичного та ямного періодів (Ковалева 1987, с. 89, 130).

Звичайно, посилення акценту на військовій функції верхівки суспільства, як і підвищення статусу цієї функції залежить від стабільності становища навколо і всередині даного суспіль-

ства (мирний час / агресія). Цілком логічно припустити, що протягом існування ямної КІС ситуація змінювалася. Якщо вважати поховання з сокирами за тенденцією пізнішими, ніж поховання з возами, то можна зробити висновок про дестабілізацію ситуації навколо ямних племен на пізньому етапі їх існування.

Аспект динаміки в часі соціальної структури ямної КІС привертав увагу дослідників, зважаючи на тривалий час панування ямного обряду в надчорноморських степах (Мерперт 1974, с. 74—83; Мэллори 1994). Відповідно, за такий проміжок часу соціальна структура суспільства, та й не тільки вона, мала змінюватися неодноразово. Ситуація ускладнюється тим, що всі наявні хронологічні схеми розвитку ямної культури викликають певні сумніви у дослідників. Зміни у часі поховального обряду носіїв ямної КІС простежуються лише на рівні загальних тенденцій.

Особливо розходяться думки науковців із приводу змістовного навантаження пози похованих та їх орієнтації за сторонами світу. Ці ознаки у деяких працях проходять як хронологічні (Николова 1992), а в інших вважаються етнічними або більш дрібними — родовими (Массон 1976, с. 163; Рычков 2002, с. 59). Зокрема, С.В. Іванова не враховує у своєму дослідженні фактора хронології, наголошуючи на тому, що у Північно-Західному Причорномор'ї на певному (пізньому) етапі всі три етносоціальні групи з різними позиціями кістяка співіснують, хоча й визнає першість в освоєнні цієї території за населенням, що залишило по собі поховальні пам'ятки із зібганими на спині кістяками (Іванова 2001, с. 58).

Існує кілька позицій щодо динаміки у часі соціальної структури ямної КІС. Так, деякі дослідники вважають, що соціальне розшарування зменшується на останньому етапі існування ямного населення. Доказом цього можна вважати динаміку у часі якості та кількості інвентарю у похованнях та розмірів поховальних камер (Щепинский, Черепанова 1969, с. 43). Інші науковці дотримуються думки, що суттєва соціальна стратифікація з'являється лише наприкінці існування спільноти (Марина 1981; Моргунова 1992, с. 15; Давня історія України 1997, с. 347). Судячи з усього, такі погляди поділяє і С.В. Іванова, зважаючи на її припущення щодо співіснування всіх трьох елементів реконструйованої нею соціально-потестарної структури саме на пізньому етапі існування ямної КІС у Північно-Західному Причорномор'ї (Іванова 2001а, с. 58, 159). Також існує гіпотеза, що на пізніх етапах свого існування населення ямної КІС увійшло як неповноправний прошарок до суспільної структури катакомбної спільноти (Пустовалов 1995).

Проте навіть без урахування хронології (що на даному етапі, як уже було зазначено, досить складно) дослідження соціальної структури ямної КІС становить неабиякий інтерес, адже виявлена соціальна стратифікація доводить функціонування протягом певного часу окремих угруповань із вищим соціальним статусом. Соціальна ситуація, звичайно, варіювала і, відповідно, залишаються питання, як цей «верхній» прошарок змінювався з часом, а також, як окремі групи, що відрізняються своїм соціальним статусом від рядових поховань цього суспільства, співвідносяться між собою (синхронні чи діахронні).

Звичайно, розглядаючи соціальну структуру, потрібно враховувати і територіальний фактор, адже величезна територія поширення ямного поховального обряду не була монолітною за рівнем розвитку та його динамікою.

Територіально різні дослідники виділяють кілька соціальних центрів КІС. С.Ж. Пустовалов, зокрема, нараховує три таких осередки: Північно-Західне Причорномор'я, де зафіксовано 17 поховань із візками та близько 20 поховань із сокирами, Правобережжя Нижньої Наддніпряни та Передстеп (15 візків та одиничні поховання з сокирами), а також територія поширення новотитарівської культури, де виявлено найбільшу кількість поховань із візками — 118 (Пустовалов 2000, с. 162).

М.О. Рычков присвятив кілька праць питанню виділення умовних центрів етнічних угруповань носіїв ямної культури, якими вважали регіони з найбільшою концентрацією населення, культових споруд і найпомітнішим соціальним

розшаруванням суспільства (Рычков 1994; 2002). Основним таким центром він вважає межириччя Південного Бугу та нижнього Дніпра, а також припускає наявність інших осередків як для західніших територій (одного — для Дністро-Дунайського межириччя, Молдови та Румунії, іншого — для Болгарії), так і для східніших (на р. Молочна в Криму, в районі р. Орель чи в середній течії Сіверського Дінця і в районі нижнього Дону чи Кубані) (Рычков 2002, с. 62—63). Звичайно, маємо говорити і про приуральський центр, для якого Н.Л. Моргунова реконструювала передкласовий рівень суспільних відносин (Моргунова 1992, с. 18).

Стислий огляд історіографії питання соціальної структури племен ямної КІС дає змогу зробити низку висновків. Так, більшість дослідників визнає існування у ямного населення досить розвиненого для тієї епохи соціального устрою. У численних працях розглянуто ознаки, за якими можна виділити соціально нестандартні поховання. Виділено соціальні центри, де суспільний розвиток відбувався швидшими темпами, зроблено спроби визначитися з динамікою розвитку соціальної структури цього суспільства (швидше, суспільств) у часі, дискутуються шляхи їх політогенезу. Створено схеми соціальної структури для локальних варіантів ямної КІС (В.В. Генінг, С.В. Іванова). Видається перспективним подальше використання вже відпрацьованих методів обробки інформації (зокрема формалізовано-статистичних) і для інших територій поширення ямної КІС та інтерпретація їх результатів на основі етнографічних даних.

Агульников С.М. Погребения «аристократии» ямной культуры из кургана 10 у пос. Тараклия // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. — Тирасполь, 2002. — С. 88—98.

Богданов С.В. Эпоха меди степного Приуралья. — Екатеринбург, 2004. — 286 с.

Бунятян К.П. Давне населення України. — К., 1999. — 228 с.

Васильев И.Б. Могильник ямно-полтавкинского времени у с. Утевка в Среднем Поволжье // Археология восточноевропейской лесостепи. — Воронеж, 1980. — С. 32—58.

Генинг В.В. О социальной структуре ямного населения Нижнего Поднепровья // Проблемы первобытной археологии Нижнего Поднепровья: Тез. докл. конф. — Херсон, 1990. — Ч. 1. — С. 44—46.

Гудкова А.В., Черняков И.Т. Ямные погребения с колесами у с. Холмское // Древности Северо-Западного Причерноморья. — К., 1981. — С. 38—50.

Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — 559 с.

Довженко Н.Д., Рычков Н.А. К проблеме социальной стратификации племен ямной культурно-исторической общности // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988. — С. 27—40.

Иванова С.В. Погребения с отверстиями от жердей в ямной культуре Северо-Западного Причерноморья // Археология. — 2001. — № 2. — С. 83—93.

Иванова С.В. Социальная структура населения ямной культуры Северо-Западного Причерноморья. — Одесса, 2001а. — 244 с.

Иванова С.В., Цимиданов В.В. О социологической интерпретации погребений с повозками ямной культурно-исторической области // Археологический альманах. — Донецк, 1993. — Вып. 2. — С. 23—24.

Ковалева И.Ф. История населения пограничья лесостепи и степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите — бронзовом веке: Рукопись дис. ... д-ра ист. наук. — Днепропетровск, 1987. — 609 с.

Ковалева И.Ф. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины). — Днепропетровск, 1989. — 89 с.

- Ковпаненко Г.Т., Бунятян Е.П., Гаврилюк Н.А. Раскопки курганов у с. Ковалевка // Курганы на Южном Буге. — К., 1978. — С. 7—132.
- Ковпаненко Г.Т. Фоменко В.М. Похоронения доби енеоліту — ранньої бронзи на правобережжі Південного Бугу // Археологія. — 1986. — Вип. 55. — С. 10—24.
- Козенкова В.И. Новые материалы по бронзовому веку в Западном Предкавказье // КСИА. — Вып. 134. — С. 60—67.
- Круглов А.П., Подгаецкий Г.Е. Родовое общество степей Восточной Европы // ИГАИМК. — 1935. — Вып. 119. — 176 с.
- Кузьмина Е.Е. Распространение коневодства и культя коня у ираноязычных племен Средней Азии и других народов Старого Света // Средняя Азия в древности и средневековье. — М., 1977. — С. 28—52.
- Лагодовська О.Ф., Шапошникова О.Г., Макаревич М.І. Михайлівське поселення. — К., 1962. — 246 с.
- Марина З.П. Некоторые аспекты социальной структуры и идеологии древнеямного общества // Степное Поднепровье в бронзовом и раннем железном веках. — Днепропетровск, 1981. — С. 66—71.
- Марина З.П. Погребения ямной культуры Днепропетровского Левобережного Предстепья с изделиями из металла // Проблемы археології Подніпров'я. — Дніпропетровськ, 1998. — Вип. 1. — С. 47—57.
- Массон В.М. Экономика и социальный строй древних обществ. — Л.: Наука, 1976. — 191 с.
- Мерперт Н.Я. Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья. — М.: Наука, 1974. — 152 с.
- Мерперт Н.Я. О племенных союзах древнейших скотоводов Восточной Европы // Проблемы советской археологии. — М., 1978. — С. 55—63.
- Мерперт Н.Я. Энеолит Юга СССР и евразийские степи // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 321—331.
- Моргунова Н.Л. К вопросу об общественном устройстве древнеямной культуры (По материалам степного Приуралья) // Древняя история населения волго-уральских степей. — Оренбург, 1992. — С. 5—27.
- Мэллори Д. Курганы и социальная структура населения эпохи ранней бронзы // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. — V в. н. э. — Тирасполь, 1994. — С. 86—89.
- Николова А.В. Хронологическая классификация памятников ямной культуры степной зоны Украины: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1992. — 21 с.
- Плешивенко А.Г. Курганы села Малокатериновка. — Запорожье, 1996. — 113 с.
- Пустовалов С.Ж. О возможности реконструкции сословно-кастовой системы по археологическим материалам // Древности степного Причерноморья и Крыма. — Запорожье, 1995. — Вып. 5. — С. 21—32.
- Пустовалов С.Ж. Етносоціальна характеристика ямного суспільства Північного Причорномор'я // Наук. зап. — 2000. — Вип. 18 (ювілейний). — С. 156—165.
- Рычков Н.А. Пространственная структура населения ямной культуры // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. — V в. н. э. — 1994. — С. 89—91.
- Рычков Н.А. Об условных центрах носителей ямной культуры // Северное Причерноморье: от энеолита к античности. — Тирасполь, 2002. — С. 42—66.
- Синюк А.Т. Древние погребения мастеров по изготовлению каменных наконечников стрел в степном Приднью // Древняя история населения волго-уральских степей. — Оренбург, 1992. — С. 43—63.
- Смирнов К.Ф., Кузьмина Е.Ф. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических данных. — М., 1977. — 82 с.
- Тесленко Д.Л. Ритуальные раскраски черепа в погребениях ямной культуры // Северо-Восточное Приазовье в системе евразийских древностей: Тез. докл. конф. — Донецк, 1996. — Ч. 1. — С. 28—30.
- Тесленко Д.Л. Ямные погребения Днепровского Надпорожья и Правобережного Предстепья с металлическими изделиями // Проблемы археології Подніпров'я. — Дніпропетровськ, 1998. — Вип. 1. — С. 27—37.
- Тоцев Г.Н. О находках и культурной принадлежности крымских стел эпохи энеолита—бронзы // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 2002. — Вип. 10. — С. 23—33.
- Цимиданов В.В. Общества южнорусских степей эпохи бронзы: пути политогенеза // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца: Тез. докл. — Луганск, 1990. — С. 117—119.
- Черных Л.А. К вопросу о сфере применения втульчатых топоров энеолита — средней бронзы из памятников Северного Причерноморья // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины: Тез. докл. — Харьков, 1995. — С. 40—42.
- Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Балушкин А.М. Курганная группа близ с. Старогорожена // Древности Поингуля. — К., 1977. — С. 99—145.
- Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Довженко Н.Д. Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант) // САИ. — К., 1986. — Вып. В1-3. — 160 с.
- Щепинский А.А., Черепанова Е.Н. Северное Присивашье в V—I тыс. до н. э. — Симферополь, 1969. — 328 с.
- Формализованно-статистические методы в археологии. — К., 1990. — 304 с.
- Binford L.R. An archaeological perspective. — 1972.
- Gimbutas M. The Prehistory of Eastern Europe. Bulletin of the American School of Prehistorical Research. — 1956. — Bull. 20.

Одержано 28.12.2005

Ю.В. Ушкова

СОЦИАЛЬНЫЙ СТРОЙ НАСЕЛЕНИЯ ЯМНОЙ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ОБЩНОСТИ: ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НА ПРОБЛЕМУ

Краткий обзор историографии вопроса социальной структуры племен ямной культурно-исторической общности (КИО) позволяет отметить, что в основном исследователи признают наявность достаточно развитого для той эпохи социального строя у ямного населения. В многочисленных трудах рассмотрены признаки, по которым можно выделить социально нестандартные погребения. Исследователями выделены социальные центры, в которых социальное развитие происходило быстрее, предприняты попытки определить динамику развития социальной структуры данного общества (скорее, обществ), дискутируются пути их политогенеза. Созданы схемы социальной структуры для локальных вариантов ямной КИО (Нижнее Поднепровье — В.В. Генинг, Северо-Западное Причерноморье — С.В. Иванова). Перспективным представляется дальнейшее использование уже отработанных методов обработки информации (в частности формализованно-статистических) и для других территорий распространения ямной КИО, а также интерпретация их результатов на основе этнографических данных.

Yu. V. Ushkova

THE SOCIAL ORDER OF THE HABITANTS OF YAMNA CULTURAL AND HISTORICAL COMMUNITY: THE VIEWPOINT ON THE PROBLEM

The short review of the historiography of the topic of social structure of the tribes of Yamna cultural and historical community (CHC) shows that most of the scholars admit the existence of social structure of Yamna population developed enough as for the epoch. Numerous publications cover the examination of the features which enable to single out socially unusual burials. The scholars point on the social centres where the social development was more dynamic, try to define the dynamics of the development of the social structure of the society, or more precisely, the societies, dispute the ways of their polyto-genesis. The schemes of social structure for local variants of Yamna CHC are worked out (for the Lower Dnipro River region by V.V. Gening, for the North-Western Black Sea region by S.V. Ivanova). The further use of already proved methods of data processing, for instance formalized and statistics method, for other territories of spread of Yamna CHC and interpretation of their results basing on the ethnographical data seem to be perspective.

О.Є. Кислий

ОСНОВНІ РИСИ КАМ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СХІДНОГО КРИМУ¹

У статті підсумовано результати вивчення пам'яток типу поселення Кам'янка Східного Криму. Показано шляхи формування і розвитку кам'янської культури, а також її особливості.

Кримські пам'ятки епохи бронзи типу Кам'янки викликають зацікавленість дослідників у зв'язку з низкою археологічних проблем півострова: датування і співвідношення культур ранньої і середньої бронзи, виокремлення кримського варіанта катакомбної культури, його видозмін на пізніх етапах розвитку, взаємозв'язків населення Східного Криму в першій половині —

середині II тис. до н. е. з ближніми й далекими сусідами, пошуком традицій автохтонного населення, що можуть сягати на Боспорі античного часу (Масленников 2001, с. 293—294 та ін. тощо). На сьогодні багато особливостей культури населення Криму, що в археології характеризуються насамперед матеріалами поселень, можуть бути описані передусім завдяки кам'янським поселенням. Ці само пам'ятки залучають і для всебічного висвітлення ситуації переходу між двома різними періодами епохи бронзи у цілому (Отрощенко 2001, с. 45 та ін.).

Думка про можливість виокремлення на основі поселень прибережної смуги (здебільшого дослідження поселень Чалки та Планерське) окремої

¹ Із доповненнями ця стаття дублює публікацію: Кислий А.Є. Каменская культура Восточного Крыма // Наук. праці Запоріж. держ. ун-ту. — 2000. — Вип. 9.